

Kolejka, Josef

Závěr

In: Kolejka, Josef. *Balkánská otázka 1908-1914 : mezinárodní socialistické hnutí o mladoturecké revoluci a o balkánských válkách*. Vyd. 1. V Brně: Univerzita J.E. Purkyně, 1979, pp. 129-135

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/121488>

Access Date: 26. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ZAVĚR

V roce 1908 vstoupila východní, resp. balkánská otázka do nové etapy. Úmysl Rakouska-Uherska stavět železniční trať do Makedonie vyvolal v první polovině roku 1908 novou aktivitu diplomatů a vyvolal i rozruch v balkánských státech. Mezinárodní socialistické hnutí se muslo znovu zabývat nebezpečím vzniku války. *Za této situace se jevíto západním velmocem a do jisté míry i Rusku výhodné, že byl v létě 1908 svržen režim sultána Abdul Hamida II. a že se ujala moci skupina „nových Osmanů“ neboli mladoturků. Francouz Jean Jaurès i někteří další socialisté ze západní a střední Evropy viděli v nastolení mladotureckého režimu možnost syntézy islámského a evropského světa a tím i možnost vyřešení „věčné otázky“ „Co s Tureckem?“. Také V. I. Lenin vítal převrat v Cařihradě, a proto upozorňoval na intriky evropské diplomacie a především na dobytelské záměry vlastní (ruské) buržoazie. Socialisté balkánských zemí, především Bulharska a Srbska, vyjadřovali již v roce 1908 určité pochybnosti o další budoucnosti nového režimu v Turecku a o jeho schopnosti vyřešit složité národnostní a státoprávní poměry v osmanské říši. D. Blagoev charakterizoval převrat mladoturků jako „feudálně buržoazní revoluci“ a upozorňoval na její vojensko-militaristický ráz.*

Od začátku října 1908 se pozornost evropské veřejnosti a také mezinárodního socialistického hnutí obracela k Rakousku a k Srbsku. Anexe Bosny-Hercegoviny vyvolala napětí mezi Rakousko-Uherskem a Srbskem. Mezinárodní socialistické byro vyzývalo proto všechny sociálně demokratické strany, aby zesílily svou protiválečnou a protimilitaristickou propagandu. Tento úkol plnili nejdůsledněji ruští sociální demokraté. Zatímco někteří západoevropští a němečtí socialisté obviňovali především imperialisty sousedních zemí, zaměřili ruští sociální demokraté svou činnost proti vlastní buržoazii. Bojovat proti carismu — to je naše pomoc Bosně-Hercegovině a balkánským Slovanům! Důležité články o taktice a o „zahraniční politice“ mezinárodního socialistického hnutí napsal tehdy na podzim 1908 V. I. Lenin.

Mladoturecká revoluce a hlavně anexe Bosny-Hercegoviny rozvinula „jihoslovanskou otázku“ nejen na Balkáně, ale i v Rakousko-Uhersku. Zájem o řešení „jihoslovanské otázky“ projevil koncem roku 1908 K. Kaťsky, který schvaloval jihoslovanským sociálním demokratům je-

jich propagaci ideje balkánské federace. Socialisté národů jižních Slovanů v habsburské monarchii hlásili tehdy ideu „jednotného jihoslovanského národa“, který by se měl sjednotit nejdříve v rámci habsburské monarchie, přičemž „nestranné Rakousko“ by jistě přitahovalo i další slovanské nebo jiné balkánské národy. Jihoslovanská otázka podněcovala širší debatu o národnostní otázce v Rakousko-Uhersku. O postavení a hnutí nerovnoprávných národů „Východu“ vyslovil se zejména Otto Bauer.

Pozornost mezinárodní veřejnosti byla v dubnu 1909 soustředěna opět k Turecku. Odražení pokusu o svržení moci mladoturků vyvolalo u některých předáků socialistického hnutí opět naději v možnost, že budou vyřešeny nejpalčivější problémy turecké říše alespoň v jihovýchodní Evropě. Bulharští a srbsští sociální demokraté byli však nadále nedůvěřiví vůči mladoturkům a vyslovili záhy po dubnu 1909 řadu kritických posudků i odsudků mladoturecké vlády.

Události z roku 1908 a z dubna 1909 podnítily na Balkáně, zejména v Bulharsku a Srbsku, propagandu ideje balkánské federativní republiky, která se jevila socialistům balkánských zemí nejvhodnějším řešením složitých národnostních a státoprávních otázek v jihovýchodní Evropě. K pochopení této ideje a k pochopení nároků na osvobození a sjednocení Jihoslovanů napomohlo otištění Marxových a Engelsových zpráv o Turecku pro americký časopis „New York Daily Tribune“ z dubna 1853, zejména pak dopis „Co bude s evropským Tureckem?“. Tento dopis přeložil do němčiny a komentoval N. Rjazanov v časopise „Die neue Zeit“, do srbochorvatštiny jej přeložil v dubnu 1910 D. Popović a komentoval D. Tucović, část dopisu přetiskla i bulharská revue „Novo vreme“. Už předtím domlouvali balkánští sociální demokraté společný postup a společnou ideologii na celobalkánské konferenci socialistických stran a skupin v lednu 1910.

Zájem mezinárodního socialistického hnutí o balkánské poměry byl od roku 1910 podněcen také „albánskou otázkou“ a od září 1911 pak italsko-tureckou válkou. Mezinárodní veřejnost odsuzovala tehdy na podzim 1911 „italskou loupežnou válku“. Sociálně demokratické strany uspořádaly ve svých zemích demonstrační projevy proti nebezpečí války. Sympatie k mladotureckému režimu se však postupně ztrácely. V červenci–srpnu 1912, když byli mladoturci svrženi, nelitoval v Evropě takřka nikdo jejich pádu.

Pád mladoturků se stal začátkem konce turecké moci na většině území jihovýchodní Evropy. Situace v turecké říši po porážce s Itálií se zdála výhodná sousedním balkánským státům, které v průběhu roku 1912 utvořily vojenský spolek a v říjnu 1912 zahájily proti Turecku válku. K překvapení odborníků i široké veřejnosti evropských zemí přinesl již první týden války rozhodné vítězství Balkánského spolku. Zahájení války na Balkáně zvýšilo nebezpečí vzniku celoevropské války. Evropská veřejnost a mezinárodní socialistické hnutí proto obdivovalo statečný proti-

válečný postoj sociálně demokratických stran balkánských zemí. Balkánští socialisté odmítli válku svých buržoazií a jediné řešení viděli ve společné federativní republice na celém Balkánském poloostrově. Postoj balkánských sociálních demokratů vzbuzoval sympatie a Mezinárodní socialistické byro „poukazovalo pyšně na příklad malých socialistických stran na Balkáně“¹ ještě na začátku roku 1914.

Na podzim 1912 se skončilo v prostředí mezinárodního socialistického hnutí definitivně s představou o potřebě existence Turecka jako „hráze“ proti Rusku. Vítězství balkánských států nad Tureckem bylo hodnoceno mnoha autory – Leninem, Bauerem a dalšími – jako definitivní porážka feudalismu v jihovýchodní Evropě a jako dokončení buržoazní revoluce. Některé projevy sympatií s Turky na jaře 1913 se týkaly celkem podružných věcí (např. uznávaly se nároky na držení Drinopole-Edirne).

Údálosti na Balkáně na podzim 1912 a v roce 1913 podněcovaly socialisty jednotlivých evropských zemí k novému nebo hlubšímu promyšlení úkolů v oblasti „zahraniční politiky“ i v teorii národnostní otázky.

V prvním směru byly zdůrazněny především úkoly boje proti nebezpečí vzniku celoevropské války v důsledku vměšování evropských mocností do války Balkánského spolku proti Turecku a pak v důsledku prohloubených protikladů mezi dvěma vojenskopolitickými tábory. Přitom Mezinárodní socialistické byro již neusilovalo za každou cenu udržet status quo v jihovýchodní Evropě a oficiálně přijalo (na mimořádném kongrese Socialistické internacionály v Basileji v listopadu 1912) heslo balkánských sociálně demokratických stran z roku 1910 o federativním řešení státoprávních a národnostních poměrů na Balkáně na principu práva národů na sebeurčení. Od jara 1913 si MSB dávalo za úkol tlačit buržoazii ve Francii, Německu a Anglii k uzavření nového „Trojspolku“ anebo alespoň k francouzsko-německé a anglicko-německé dohodě: tak měl být udržen mír. Pozitivem snah socialistických autorů poznat hlavní úkoly v oblasti zahraniční politiky byly i názory na carské Rusko: přestávalo se s obavami, že „ruský panslavismus“ představuje hlavní nebo dokonce jediné nebezpečí celoevropské války. V tomto směru nebyly však nové poznatky dost trvalé. Západoevropští socialisté dokonce přijali v srpnu 1914 spojenectví Francie a Anglie s Ruskem jako „nutné“, kdežto němečtí a německorakouští a částečně i maďarští sociální demokraté opět vytáhli staré argumenty o „panslavistickém nebezpečí“, hrozícím od „zastalého“ a „barbarského“ Ruska. Ruský carismus měl pochopitelně i v létě 1914 imperialistické záměry, a proto ruští bolševici pokračovali i v roce 1914 v odhalování těchto dobovatelských cílů své buržoazie.²

¹ Haupt, 87. – Poukazovalo se také (dokonce „především“!) „na důsledné a energické akce Rakušanů“. Jaurès zase vyslovoval uznání německým sociálním demokratům za jejich protiválečné a protimilitaristické akce.

² Lenin, Spisy, sv. 21, str. 12, 27 aj.

Jejich stanovisko však nepotvrzuje oprávněnost postojů německých a německorakouských sociálních demokratů, neboť ti hledali tehdy v létě 1914 (a vlastně již v roce 1913) nebezpečí více venku a méně doma u svých vládnoucích buržoazií.

V období od podzimu 1912 do jara 1913 se stala Socialistická internacionála iniciátorem rozsáhlého a dobře organizovaného hnutí dělnictva a dalších lidových mas proti válce a za mír. Od léta 1913 však tato iniciativa ochabovala. V. Adler dokonce varoval před tím, aby se socialisté zaplétali do zahraniční politiky. Západoevropští socialisté, především francouzští a němečtí, sice nadále pokračovali v úsilí zabránit růstu zbrojení ve svých zemích a sblížit Německo, Francii a Anglii, ale při svých rozbořech mezinárodní situace podléhali příliš sebeuspokojení nad úspěchy z let 1912–1913, podceňovali celkové postavení Ruska a Rakousko-Uherska (*Adler* a *Vaillant* se domnívali, že obě jmenované velmoci jsou po balkánských válkách oslabeny) a začali hodnotit zahraniční politiku z pozic reformismu a z hlediska tzv. ultraimperialistické teorie. *Otto Bauer* předvídal ve své zprávě pro připravovaný X. kongres Socialistické internacionály (měl se konat ve Vídni v srpnu 1914) další růst kapitalistické produkce, přičemž hlavní nebezpečí pro celkovou tendenci „zvyšování životní úrovně“ viděl ve „zdražování“. *Bauer* tak potvrzoval *Kautského* teorii „ultraimperialismu“, podle níž ekonomické zájmy mezinárodních monopolů znemožňují prohlubování rozporů mezi státy a napomáhají tak udržet mír. Z uvedených i dalších jiných důvodů se vedení Mezinárodního socialistického byra na jaře 1914 domnívalo, že je zbytečné „mobilizovat masy prostřednictvím mírové agitace“.

Příprava nového kongresu Socialistické internacionály probíhala v „optimistické atmosféře“. Jeden z referentů ve třetí komisi „Imperialismus a smířcí soudy“, *Holandan W. H. Vliegen*, připravil teze, z nichž je zřejmé, že nevěřil v možnost celoevropské války „v důsledku konfliktu o získání nějaké země“ jako například za poslední balkánské války anebo „nyní kvůli malé Albánii“. Druhý referent, Němec *O. Haase*, viděl situaci černěji, ale i když naznačoval problematiku „podněcování a utlačování národů“, těžko lze odhadnout, zda by jeho referát podnítl diskusi o právu národů na sebeurčení a o takové „zahraniční politice“ Socialistické internacionály, která by usilovala o správné řešení národnostní otázky v Evropě a jinde ve světě.³

X. kongres Socialistické internacionály se nekonal. V srpnu 1914, kdy se měly sejít ve Vídni stovky delegátů socialistických stran celého světa, zuřila již světová válka. Prognóza francouzského časopisu „Socialisme et lutte des classe“ z května 1914, která slibovala „vyhlídku, že nad mírem se nezamračí a že mír vydrží“, se ukázala za dva a půl měsíce totálně chybná. Totálně se zmýlil i *Adler*, když v červnu 1914 zjišťoval, že Rusko

³ Istorija Vtorogo internacionala, II, 392–398. — *Haupt*, 256–262.

a Rakousko-Uhersko nebudou chtít válku, protože jsou „unaveny“. Marně se těšil Vaillant, že výsledky mohutných demonstrací z podzimu 1912 znamenají pro Internacionálu a vůbec pro socialismus „novou epochu“.⁴ V červenci–srpnu 1914 začala sice „nová epocha“, ale jinak.

* * *

Balkánské války podnítily diskusi rakousko-uherských socialistů o „jihoslovanské otázce“. Začalo se více než kdy jindy mluvit o federalizaci rakouské části říše anebo i celého Rakouska-Uherska. Vyskytly se i úvahy o řešení národnostní otázky v celé „východní“ Evropě. Ale některé podnětné myšlenky např. O. Bauerů nepřekračovaly úplně rámec austromarxistické teorie národně kulturní autonomie.

Balkánské války podnítily teoretické diskuse o národnostní otázce i v Rusku. Ke škodě mezinárodního dělnického hnutí nevesly Leninovy práce z let 1912–1914 v širší známost ve střední a v západní Evropě.

Zbývá posoudit, jaký význam mohou mít názory evropských socialistů z let 1908–1913/1914, které byly vysloveny v souvislosti s událostmi na Balkáně, pro současnou historiografii. Nejdůležitější je zřejmě zjištění, které tehdy v letech 1908–1913 zaznělo kriticky (ze strany balkánských socialistů) a zároveň i sebekriticky (ze strany západoevropských představitelů), že pochopení poměrů v jihovýchodní Evropě včetně uznání práva národů Balkánského poloostrova pod osmanskou nadvládou na sebeurčení mělo přijít (ze strany „Západu“) o třicet roků dříve. V této souvislosti je třeba připomenout vystoupení bulharského delegáta IV. kongresu Socialistické internacionály v Londýně r. 1896, který už tehdy vytýkal Západu nepochopení cílů protitureckého hnutí balkánských národů. Však i Roza Luxemburgová podrobila téhož roku kritice tehdejší stanovisko německé sociální demokracie a vlastně i vedení Socialistické internacionály za její odmítavý postoj vůči balkánským národům a za protiturecké sympatie.

Současné sovětské i jiné práce marxistických autorů, především bulharských a jugoslávských (makedonských), používají zejména prací V. I. Lenina jako návodů na hodnocení vývoje na Balkáně v letech 1908–1913.⁵ Bulharští historikové zdůrazňují Leninovo kladné hodnocení balkánské federace, přijímají jeho názor o možných příznivých důsledcích války na sociální osvobození rolnictva na

⁴ E. Vaillant, Die Internationale und der Friede, slavnostní sborník X. Internationaler Sozialistenkongress, Wien 1914, přetisk u Haupta, str. 317.

⁵ V. V. Zelenin, V. I. Lenin o nacionalnoj revolucii južnogo Slavjanstva, Sovětskoje slavjanověděnije 1969/2, str. 3 ad. G. M. Slavin i serbskata socialdemokratija v period Balkanskich vojn i pėrvoj mirovoj vojny, Sovětskoje slavjanověděnije, 1970/2, str. 68 ad. E. I. Spivakovskij, V. I. Lenin i borba za jedinstvo rabečego dviženija na Balkanach v dooktjabrskije gody 1910–1915, Vopronėz 1971. – Z československých autorů M. Krajčovič, Lenin a balkánské vojny, Slovanské štúdie, XI, Bratislava 1971, 31–40.

dobytém (osvobozeném) území od Turecka a podtrhují Leninovy glosy o překvapujících úspěších balkánských a konkrétně bulharských vojsk nad Turky.⁶ Makedonská historiografie se zabývá Leninovými názory na vývoj v jihovýchodní Evropě v letech 1908–1913 velmi podrobně⁷ a používá Leninova hodnocení částečně i v syntéze „Istorija na makedonskiot narod“. Podle autorů této syntézy znamenaly balkánské války zrušení tureckého sociálně ekonomického řádu, což umožnilo vznik příznivých podmínek pro osvobození širokých venkovských mas. Pád feudalismu v Makedonii byl sice pokrokem, ale progresivní prvky První balkánské války byly zmařeny Druhou balkánskou válkou a dalším vývojem, takže ke skutečnému ekonomickému, sociálnímu a národnímu osvobození lidu Makedonie nedošlo. Makedonská historiografie posuzuje již První balkánskou válku „z hlediska makedonského národa“ jako okupaci Makedonie a jako ztrátu její národní celistvosti. „Dobyvatelé“ – Srbsko, Řecko a Bulharsko – prováděli na zabraném území politiku asimilace, zahájili proti makedonskému národu teror, takže zejména z řeckého záboru emigrovalo na 100 tisíc „Makedonců“ do „ciziny“.⁸

Zde se liší pojetí makedonské historiografie od bulharské, která rovněž upozorňuje na nepříznivé důsledky balkánských válek pro obyvatelstvo Makedonie a Trákie; bulharská historiografie přitom vychází z teze, že slovanské obyvatelstvo v Trákii a v Makedonii bylo většinou bulharské. První balkánská válka měla objektivně převážně pokrokové důsledky, kdežto druhá válka přinesla „novou národní porobu“ zejména v Trákii i v části Makedonie. Bulharská historiografie může operovat také tím, že nejen „největší část bulharského obyvatelstva východní Trákie“ utekla před tureckým terorem do Bulharska, ale také ze srbské a řecké části Makedonie utíkala část místního obyvatelstva do Bulharska.⁹

Názory socialistických autorů z období před rokem 1914 o národnostním složení obyvatelstva Makedonie nemohou být návodem pro hodnocení nároků té či oné země na domnělá nebo i skutečná „národní“ teritoria. Východiskem i pro dnešní marxistickou historiografii, zabývající se balkánskými válkami 1912–1913, by mělo být stanovisko revolučních sociálních demokratů balkánských zemí proti válce, proti nacionalismu a pro balkánskou federaci na zásadách proletářského internacionalismu: rovnoprávnosti, spolupráce a vzájemné pomoci. Názory zejména bulharských těšňaků a srbských sociálních demokratů o Turecku a o životě balkánských národů – o postavení netureckého obyvatelstva v osman-

⁶ Istorija na Bǎlgarija, II, 213, 252, 254, 259, 266.

⁷ M. P a n d e w s k í, Lenin na Makedonija vo 1908 i 1912 godina, Glasnik (Skopje), 1970, č. 1, str. 5–34.

⁸ Istorija na makedonskiot narod, II, 380–381.

⁹ Istorija na Bǎlgarija, II, 268–285.

ské říši v jihovýchodní Evropě, o charakteru mladoturecké vlády, o případné možnosti přeměny tureckého panství v jihovýchodní Evropě v nějakou konfederaci a federaci, o charakteru dynastií a buržoazií v samostatných balkánských státech – pomáhají dnešní marxistické historiografii upřesňovat hodnocení vývoje jednotlivých balkánských národů a celého Balkánu před rokem 1914.

